

ВІДГУК

на дисертацію Ігоря Дмитровича Любчика «Лемківщина і лемки в новітній історії Центрально – Східної Європи: суспільно-політичний дискурс», подану до публічного захисту на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України та 07.00.02 – всесвітня історія

Кінець XX – початок XXI ст. привніс вельми відчутні зміни як на міжнародній арені, так і у розвитку багатьох країн і континентів. Політичну карту світу, зокрема, поповнили п'ятнадцять суверенних держав на пострадянських теренах і в їх числі незалежна Україна. Ці та інші зміни справили суттєвий вплив на діяльність переважної більшості держав світу, їх об'єднань. Характерними особливостями турбуленцій стали процеси глобалізації і регіоналізації, які своєю чергою імперативно впливають на розвиток держав, на етнонаціональні трансформації та соціальні аспекти в окремих ареалах та країнах.

Для успішного сходження незалежної України в Європі і світі за сучасних суспільно-політичних перетворень особливого значення набуває політика і конкретні заходи щодо консолідації українського соціуму та вибудовування відповідних відносин із сусідніми країнами і їх об'єднаннями. Такий підхід вимагає ґрунтовного аналізу та врахування не лише економічних складових, але й широкого спектру чинників історичного, цивілізаційного та культурно-духовного вимірів. Стратегічним ресурсом держави покликані стати засади розвитку кожного із нинішніх регіонів і використання можливостей прикордоння, досягнення рівня добросусідських відносин та партнерства.

У такому контексті актуальним постає й значення пограниччя України з Польщею і Словаччиною, де дослідники виділяють Карпатський історико-етнографічний регіон, складовою якого є Лемківщина з її автохтонами-лемками, яких українські вчені вважають етнографічною групою українського етнічного масиву. На сучасному етапі політика щодо національних меншин та

етнічних груп посідає чільне місце для країн Центральної і Східної Європи, а також знаходиться у полі зору науковців, які висвітлюють її у контексті відповідної історичної та історіографічної традиції.

Тож не викликає жодних заперечень актуальність та суспільно-політична значущість теми дисертаційного дослідження Любчика І.Д., слушного підняття ним проблеми висвітлення Лемківщини і лемків під кутом зору з'ясування особливостей архаїчного етнокультурного ареалу, що був тривалий час віддалений від органічного українського етнодержавного масиву, зазнавав відчутного впливу політики зарубіжних державних центрів. Автор при цьому враховує, що лемки як етнографічна група і їхня культура з середини ХХ ст. опинилися на межі зникнення.

Значимість дисертаційної роботи, що нині захищається, полягає і в тому, що це перша докторська дисертація, яка присвячена Лемківщині та лемкам. У дисертаційній праці Ігоря Дмитровича Любчика чітко сформульована мета, об'єкт та предмет дослідження, аргументовано визначені завдання та доказово подаються головні положення, ідеї та висновки, що виносяться ним на захист. Автор мотивовано визначив хронологічні межі роботи, які охоплюють події від національно-демократичної революції 1918–1923 рр. в Україні до новітніх революційних змін 2013–2014 рр. вітчизняної історії.

Як свідчить аналіз, у своєму дисертаційному дослідженні Любчик І.Д. спирається на ґрунтовне науково-теоретичне вивчення, аналіз доволі широкого кола джерел та літератури, оригінальних матеріалів. Автор пропонує високий науково-теоретичний рівень осмислення проблеми еволюції української національної ідентичності серед лемків. Дисертант подає розгляд Лемківщини у вимірах суспільно-політичної моделі пограниччя, яка є концептуалізованим узагальненням авторської рефлексії. З огляду на зацікавлення різних наукових кіл даною проблематикою, він класифікує дослідження як за світоглядно-політичною спрямованістю, так і за хронологічними та за національно-державними вимірами. Наукові школи розділено на українську, польську, словацьку та російську, історіографічні напрацювання класифіковано на дослідження міжвоєнної, воєнної та післявоєнної доби, виокремлюються

діаспорні, радянські та новітні напрацювання з 1991 р. Водночас дисертант у політико-ідеологічному вимірі класифікації засадничими обирає парадигмальні акценти наукових надбань лемкознавчої тематики, яку автори розглядають або в контексті україноцентричних узагальнень, або лемківської/русинської етнічної окремішності. Дослідник залучає значний масив архівних джерел і різнопланову літературу та аналізує практику різних підходів відповідних держав щодо політики до лемків. Дослідження органічно вписується в комплексну програму науково-дослідних робіт останніх років, яку успішно реалізує Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України та Інститут народознавства НАН України, зокрема, «Роль польського чинника у формуванні національно-політичного простору сучасної України» (державний реєстраційний номер 0112U006202), «Українсько-польські взаємини на західноукраїнських землях (кінець XIX – початок XXI ст.): історичні моделі, етнічний, політичний та загальнолюдський виміри» (державний реєстраційний номер 0115U007193).

Уважно ознайомившись з дисертаційною роботою Любчика Ігоря Дмитровича, відзначу, що в ній з'ясовані ступінь наукового опрацювання обраної теми у вітчизняній та зарубіжній літературі, запроваджено проблемно-тематичний і країнознавчий підходи до розгляду широких літературних джерел. Дисертант слушно опрацював великий масив джерел та літератури, що стосуються лемківської проблематики, здійснив наукову класифікацію документів, сформулював основні методологічні принципи збору й аналізу матеріалів. Зокрема, ним виділено окремо групи джерел вітчизняного та зарубіжного походження, багато з яких вводяться вперше до наукового обігу. Він використав багато неопублікованих документів поточних архівів України, Польщі і Словаччини. Дисертант залучив матеріали українських архівних і бібліотечних фондів (Києва, Львова, Івано-Франківська), польських (Варшави, Кракова, Перемишля) та словацьких (Пряшева, Свидника). Джерельну базу дослідження, що охоплює основні види писемних пам'яток новітньої доби, доповнюють документи органів влади та українських громадських організацій, джерела особистого походження, зокрема листування, щоденники,

автобіографії, спогади активних діячів національного руху та ін. Цінну інформацію містить тогочасна періодика різного ідейного спрямування.

Слід відзначити належний ступінь обґрунтованості наукових положень висновків і рекомендацій автора. Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження в цілому, хочу однозначно підтримати саму наукову працю та її автора, а також наголосити, що робота має логічну структуру, їй притаманні чіткий та зрозумілий виклад матеріалу. Дисертант дає низку слушних власних визначень, положень, аргументованих висновків. Дисертація містить плідні нові ідеї та підходи.

Аналіз подій та фактів у роботі здійснено на основі принципів історизму та системності, завдяки яким досліджено проблему у взаємозв'язку з конкретними історичними умовами при врахуванні всієї повноти історичних джерел, процесів і явищ. Водночас дослідник послуговувався й міждисциплінарними прийомами: історико-політологічним та структурним методами, а також компаративістським інструментарієм. Останній виявився слушним при зіставленні важливих явищ та соціально-економічних і політичних умов у галицькій та закарпатській частинах Лемківщини, під владою Другої Речі Посполитої та Чехословаччини, а у післявоєнний період – Польщі, Чехословаччині та УРСР, в яких відбувалося національне самоствердження лемків/русинів.

Кожна із запропонованих складових частин дисертації по-своєму цікава і логічно вписується у загальну канву дослідження. У структурі роботи виокремленні чотири розділи та одинадцять підрозділів і сім параграфів, що досить рельєфно унаочнює авторський підхід та бачення досліджуваної проблематики. Зверну увагу на те, що науково-теоретичні засади здебільшого розглядаються дисертантом у першому розділі «Історіографія та джерела», де проаналізовано рівень наукового вивчення теми та охарактеризовано джерельну базу; у другому розділі – «Предметне поле та методологічні аспекти дослідження», у якому розглянуто особливості застосування понятійно-категоріального апарату та методологічні засади дослідження. Наступні окремі два розділи дисертації – третій «Процес самоідентифікації лемків-русинів:

український вимір», присвячений розгляду лемківських/русинських проблем в контексті українських соборницьких подій і прагнень; а четвертий – «Конструювання ідеї етнічної окремішності населення українсько-польсько-словацького пограниччя», що присвячується з'ясуванню широких маніпулятивних практик і їх апробацій політичними режимами впродовж новітньої доби. У заключній частині автор подає концептуалізовані ідеї, положення та висновки, які стосуються всього кола проблем дисертації і кореспондуються із завданнями дослідження.

Реалізуючи поставлені завдання щодо впливу зовнішніх політичних чинників на формування/деформування української національної ідентичності автохтонного населення Лемківщини, дисертантом проведено всебічний комплексний та міждисциплінарний аналіз з проблематики дослідження, узагальнено суспільний дискурс етнополітичних трансформацій порубіжного регіону. Достовірність і новизна одержаних результатів полягає у концептуалізації постановки та широких узагальнень суспільного дискурсу щодо проблеми самоідентифікації населення Лемківщини у ХХ – на початку ХХІ ст. Автором вперше ґрунтовно розкрито процес утвердження та еволюцію української національної ідеї на Лемківщині, окреслено складові етнічної окремішності автохтонної групи в контексті об'єктивних та суб'єктивних суспільно-політичних чинників, а також унаочнено відповідну динаміку проукраїнських настроїв серед лемків.

Заслуговує на увагу та всіляку підтримку прагнення дисертанта аналізувати й синтезувати наукові та емпіричні дані щодо з'ясування та пояснення причин і наслідків неоднозначного визначення ідентичності лемків/русинів у складних й суперечливих процесах взаємодії, впливів, зіткнень, які визначали і продовжують часто визначати напрями їхньої самоідентифікації. Територія Лемківщини і лемки завжди перебували в умовах чужоземних держав, а простір їх дослідницьких бачень за новітньої доби визначається здебільшого саме етнополітичними домінантами офіційних державницьких позицій Польщі, Словаччини, СРСР та України щодо національних меншин.

Важливим результатом дослідницької роботи є з'ясування характерних чинників і рівня українського соборницького руху на Лемківщині та внесок місцевих діячів в утвердження української національної ідеї в регіоні у міжвоєнний період. Автор доводить, що незважаючи на те, що лемки були розділені державно-політичним кордоном, їх об'єднувала ідея української державності. Однак ці тенденції протягом усього міжвоєнного періоду були нерівномірними. На відміну від основного етнічного масиву України, ці процеси серед лемків все ж відбувалися повільніше, а часто і більш суперечливо. Проте цей період засвідчив зростання національного ресурсу та поступову динаміку, яка утверджувала україноцентричні ідеали лемків. Населення Лемківщини, як доводиться у дисертації, всупереч несприятливим умовам, спромоглося створити широку мережу політичних, культурно-освітніх та господарських організацій, спираючись на які, чинився опір етнополітичним доктринам Польщі, Словаччини та СРСР. Це засвідчує відповідний потяг лемків до національного середовища України.

Окремо дослідник аналізує складові депортаційних акцій 1940-х рр. ХХ ст. на Лемківщині, з'ясовує їхні суспільні, культурницькі та ментальні негативні наслідки. Автор доводить, що найтрагічнішим випробуванням для галицької частини лемків у Польщі, яке стало своєрідною катастрофою новітньої доби, було їх переселення спочатку в УРСР у 1944–1946 рр., де вони позбавлялися звичних умов, а згодом – у квітні – липні 1947 р. розселення решти лемківських родин у рамках операції «Вісла» у Польщі. За слушним визначенням автора, то була найжорстокіша акція проти українства, яка безпідставно спрямовувалася на ліквідацію національних рис лемків порубіжжя та на викорінення цих автохтонів із їх історичних теренів.

Слід погодитися також із доречними визначеннями, зробленими у дисертації, щодо втрати цілісності Лемківщини як історико-етнографічного регіону, починаючи з другої половини ХХ ст., коли вона стала ще більше розділеною адміністративними кордонами. Депортаційні акції 1940-х рр. позбавили регіон носіїв самобутньої лемківської культури, стали регіональною катастрофою, яка не викликала протестних акцій на локальному та на

міжнародному рівнях, обернулася втратою цілісного і своєрідного етнокультурного ареалу та депопуляцією носіїв колоритної лемківської етнокультури. Автор відзначає, що ці зрушення виявилися значною мірою надто уразливими і безпрецедентними.

Слід погодитися у цілому також зі зробленими дослідником заувагами щодо ролі політичних впливів та поштовхів, які виходили, власне від лідерів держав, політичних сил та рухів, які наповнювали і відображали політичний дизайн відповідної країни у той чи той історичний проміжок досліджуваного періоду.

Важливо наголосити на значимості дослідження, яка випливає із назрілої необхідності здійснення всебічного наукового аналізу Лемківщини і лемків (як й інших українських регіонів) через призму суспільно-політичного і наукового дискурсу в новітній період. Завдяки поєднанню міждисциплінарних підходів, взявши до уваги увесь спектр українських та зарубіжних підходів і досліджень, дисертант, як мені видається, зумів уникнути упереджень та вийшов на конструктивний історичний дискурс. Саме останній, за відповідних заходів, спроможний формувати міждержавний порядок денний для пограниччя. Все це має велике не лише науково-теоретичне та політичне значення, а й відкриває слушні підходи для науки та історичної практики. Є всі підстави сподіватися, що з'ясування історичної ретроспективи та сучасних особливостей проявлення лемківської окремішності диференціюється лемками/русинами, які здебільшого проживають за кордоном, переважно в етнічній складовій, та іншою частиною лемків, що зосереджена в Україні, в середовищі інтелектуалів, громадських діячів та пересічних носіїв, які віддають перевагу виразній етнокультурній самобутності. Саме це останнє посилює ціннісну складову лемківської регіональної ідентичності від міфологізованих викривлень, які постають підосновою формування будь-якої іншої національної ідентичності. Про це свідчать, як слушно вказує дисертант, знакові постаті та пам'ятні дати лемківського канону пам'яті. Адже саме вони здебільшого перебувають поза межами польського і словацького національних дискурсів.

Загалом уважне знайомство з дисертацією, авторефератом та публікаціями дають мені всі підстави впевнено стверджувати, що основні положення та висновки, що знаходяться в них, зокрема у дисертаційній роботі, вагомо і аргументовано доведені й не викликають принципових заперечень. Автореферат вміщує головні положення дисертаційної праці, а наукові публікації автора з достатньою повнотою передають її зміст. Це є свідченням високої фахової підготовки дисертанта і належного сприяння наукового консультанта.

У той же час робота не позбавлена окремих недоліків, погрішностей. **По-перше**, інколи недоліком стає своєрідне продовження успіху. За моїм баченням, це стосується такої частини як залучення джерел та їх використання і інтерпретація. Я маю на увазі не широку базу численних фондів архівів різних країн і їх відомств, адже вони потужно використані у дисертаційній роботі. Натомість сформований архів дисертанта, зокрема власноручно зібрані спогади (анкети) лемків-переселенців, які проживають у областях сучасної України лише побіжно залучені. Проте дані матеріали, всі зібрані анкети мали б бути ґрунтовно проаналізовані під різними кутами зору та максимально використані, скажімо щодо аргументації слушних висновків автора з узагальнення проблеми еволюції української національної ідентичності серед лемків.

По-друге, дисертант, доцільно подаючи у другому розділі «Предметне поле та методологічні аспекти дослідження», розглядає й понятійно-категоріальний апарат дисертації. В їх числі розглянуто «дискурс», «парадигма», «українське питання», «лемківське/русинське питання», «соборність», «мала батьківщина», «рідний край» тощо. Однак, за моїм баченням, уразливим постає відсутність визначення такого терміну як «депортація», його відмінність чи суголосність із термінами «вигнання», «переселення» і т.п. Як на мене, то робота значно виграла би за умови визначення автором смислового наповнення цих термінів, їх правових, політичних та конкретно-історичних вимірів. Адже у тексті дисертації (див. стор. 60, 74, 183, 313, 316) та автореферату ці та інші терміни автор використовує як синоніми, хоча відомо, що семантика цих слів суттєво різниться.

По-третє, зауваження стосується певних погрішностей та редагування самого тексту. Я мушу відзначити, що в низці місць у самій дисертації окремі її частини тяжіють до публіцистичного характеру, деінде вкралися неточності. Останнє стосується, наприклад, інформації щодо структури праці. Так, у дисертації та авторефераті вказується, що робота складається із п'яти розділів, а фактично із чотирьох. Певно, що неспівмірність розділів по обсягу та кількості підрозділів і параграфів уможливила таку неточність. В окремих місцях автор припускається помилок, текст потребує поліпшеної редакції.

Загалом же висловлені зауваження не заторкують суті основних принципових положень дисертаційного дослідження і не знижують загальної високої оцінки доробку дисертанта. Висновки і положення, які винесено на захист, належним чином обґрунтовані та доведені. Рецензована дисертація є завершеним, оригінальним і самостійним дослідженням, яке в повному обсязі вирішує поставлену проблему, відзначається належним професійним рівнем виконання та повною мірою відповідає вимогам, які висуваються в Україні до робіт даного рівня.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що рецензована дисертація «Лемківщина і лемки в новітній історії Центрально – Східної Європи: суспільно-політичний дискурс» має цілісний та завершений характер, є комплексним, самостійним дослідженням, що має наукове і практичне значення, відповідає вимогам п. 9-10, 12-13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами), а сам дисертант Любчик Ігор Дмитрович заслуговує присвоєння наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України та 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук,
член-кореспондент НАН України,
професор, директор Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»

А. І. Кудряченко

23 квітня 2021 р.